

دانشگاه علامه طباطبائی

پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی

شهر دوستدار زن

شناسایی معیارهای شهر دوستدار زن از نظر زنان متعلق به پایگاه ها و تیپ های مختلف
اجتماعی تهران

استاد راهنما: دکتر نعمت الله فاضلی

استاد مشاور: دکتر علی خاکساری

پژوهشگر: محدثه ضیاچی

تابستان ۱۳۹۳

چکیده پژوهش

شهر دوستدار زن در مفهومی وسیع اشاره به شهری مطلوب و مناسب زندگی اجتماعی زن در ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی، حقوقی، کالبدی، بهداشت و سلامت و سایر امور زندگی اجتماعی شهری دارد. هدف ما در این پژوهش، شناسایی برخی از معیارها و ویژگی های شهر دوستدار زن از نظر زنان متعلق به پایگاه ها و تیپ های مختلف اجتماعی است. چارچوب مفهومی و نظری این پژوهش بر پایه مجموعه ای از رویکردهای نظری مرتبط با مفهوم شهر دوستدار زن مانند توسعه پایدار، حکمروایی خوب، حقوق شهروندی، برنامه ریزی حمایتی، برنامه ریزی جنسیتی، عدالت فضایی، توانمندسازی، فمینیسم و جغرافیای فمینیستی و همچنین مفاهیم زیربنایی شهردوستدار زن مانند مقابله با خشونت علیه زنان تنظیم شده و با استفاده از تجربیات اجرا شده خارجی و داخلی در زمینه شهر دوستدار زن، تدوین و ارائه شده است. این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی و کیفی است. روش مورد استفاده این پژوهش اتنوگرافی (مردمنگاری) و تکنیک جمع آوری داده ها مصاحبه مسأله محور است. جمعیت آماری این پژوهش شامل زنان ۱۸ تا ۵۰ سال ساکن تهران است که طی ۵ سال گذشته ساکن تهران بوده اند. نمونه گیری از نوع غیر احتمالی و نظری و حجم نمونه ۱۹ نفر است. نتایج پژوهش انجام شده حاکی از آن است که از نظر زنان مورد بررسی با بهره مندی از هشت ویژگی، تهران شهری دوستدار زن می شود: تهران امن (تأمین امنیت عینی و ذهنی)، تهران راحت (سهولت دسترسی به فضاها و امکانات شهری)، تهران فعال (امکان فعالیت اقتصادی و اشتغال زنان)، تهران مشارکتی (امکان حضور و مشارکت زنان در برنامه های مختلف شهری بعنوان استفاده کننده، ایده پرداز و مدیر و تصمیم گیرنده)، تهران فراغتی (تأمین نیازهای فراغتی زنان)، تهران عادلانه (رعایت عدالت فضایی در تخصیص امکانات شهری)، تهران زیبا (توجه به بعد زیبایی شناسانه در طراحی و ساخت فضاهای شهری) و تهران دوستدار کودک (افزایش و بهبود امکانات مختلف مورد نیاز کودکان در شهر). علاوه بر این یافته های این بررسی نشان می دهد علاوه بر این براساس بررسی های انجام شده، دو تفاوت تیپ اجتماعی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی تغییر چندانی در دیدگاه های زنان در مورد معیارهای شهر دوستدار زن ایجاد نمی کند. بلکه سه موقعیت خانه داری، اشتغال و مادری تفاوت هایی در دیدگاه ها، نیازها و دغدغه های زنان در زندگی شهری بوجود می آورد.

کلید واژه ها: شهر، زنان، شهر دوستدار زن، زندگی شهری، فضاهای شهری، امکانات شهری، شهروند، عدالت شهری

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱ مقدمه ۲
- ۲-۱ بیان مساله ۶
- ۳-۱ اهداف پژوهش ۸
- ۴-۱ پرسش اصلی پژوهش ۸
- ۵-۱ پرسش های فرعی ۸
- ۶-۱ ضرورت و اهمیت ۸

فصل دوم: مبانی نظری و ادبیات پژوهش

- ۱-۲ مقدمه ۱۱
- بخش اول: شهر دوستدار زن ۱۳
- ۲-۲ پیشینه پژوهش ۱۳
- ۱-۲-۲ تجربیات جهانی ۱۳
- ۱-۲-۲-۱ پروژه شهر فراگیر، مونترال کانادا ۱۳
- ۲-۲-۲-۱ پروژه شهر دوستدار زن سئول کره جنوبی ۱۶
- ۳-۲-۲-۱ پروژه شهر امن، دهلی هندوستان ۲۰
- ۴-۲-۲-۱ برنامه شهر دوستدار زن استانبول ۲۴
- ۵-۲-۲-۱ پروژه شهر دوستدار زن شهر کوچی هند ۲۵
- ۶-۲-۲-۱ شهر دوستدار زن در امریکای لاتین ۲۶

- ۲۷..... ۲-۲-۱-۷ پروژه ارتقای امنیت زنان در فضاهای شهری تورنتو
- ۲۸..... ۲-۲-۱-۸ برنامه حمایت از حقوق و فعالیت های زنان در تایوان
- ۲۹..... ۲-۲-۱-۹ طرح شهرهای امن انگلستان
- ۳۰..... ۲-۲-۱-۱۰ پروژه جریان سازی جنسیتی اتریش
- ۳۵..... ۲-۲-۱-۱۱ برنامه اجرایی برابری جنسیتی سازمان ملل متحد
- ۳۷..... ۲-۲-۱-۱۲ پروژه زنان و شهر^۲
- ۳۸..... ۲-۲-۱-۱۳ تجربیات جهانی مربوط به توانمندسازی زنان
- ۴۰..... ۲-۲-۲-۲ تجربیات ایران
- ۴۰..... ۲-۲-۱-۱ خانه های سلامت در تهران
- ۴۱..... ۲-۲-۲-۲ تجربیات ایران در زمینه توانمندسازی زنان
- ۴۲..... ۲-۳-۳ ملاحظات نظری و مفهومی
- ۴۲..... ۲-۳-۱-۱ رویکردها و دیدگاه های مربوط به توسعه
- ۴۲..... ۲-۳-۱-۱ رویکرد توسعه پایدار
- ۴۳..... ۲-۳-۱-۲ زنان در توسعه پایدار
- ۴۴..... ۲-۳-۱-۳ اکوفمنیسم
- ۴۵..... ۲-۳-۲ رویکردهای مربوط به برنامه ریزی و مدیریت شهری
- ۴۵..... ۲-۳-۱-۲ رویکرد عدالت فضایی در برنامه ریزی شهری
- ۴۷..... ۲-۳-۲-۲ نظریه مشارکت شهری
- ۴۹..... ۲-۳-۲-۳ حکمروایی خوب شهر
- ۵۱..... ۲-۳-۲-۴ دیدگاه های مشارکتی و مردم سالاری در مدیریت شهری
- ۵۱..... نظریه مشارکت مردمی و نخبگان لیون فولکت
- ۵۱..... نظریه مشارکت جان ترنر

- ۵۲..... نظریه مشارکت سری ارنشتاین
- ۵۳..... نظریه مشارکتی دیوید دریسکل
- ۵۴..... ۵-۲-۳-۲ دیدگاه مربوط به برنامه ریزی حمایتی
- ۵۵..... ۶-۲-۳-۲ برنامه ریزی جنسیتی
- ۵۶..... ۷-۲-۳-۲ نظریه توانمندسازی
- ۶۰..... ۸-۲-۳-۲ سیاست تباین
- ۶۱..... ۳-۳-۲ نظریات مربوط به حقوق شهروندی
- ۶۱..... ۱-۳-۳-۲ تی. اچ. مارشال
- ۶۲..... ۲-۳-۳-۲ شهروندی در نظریات پست مدرن
- ۶۲..... ۳-۳-۳-۲ نظریه آیریس ماریون یانگ
- ۶۴..... ۴-۳-۲ رویکرد فمینیستی
- ۶۶..... ۱-۴-۳-۲ جغرافیای فمینیستی
- ۶۸..... ۵-۳-۲ دیدگاه های مربوط به طراحی محیط های شهری
- ۶۸..... ۱-۵-۳-۲ دیدگاه ویلسون، والنتن و نیومن
- ۷۰..... ۴-۲ مفاهیم بنیادین شهر دوستدار زنان
- ۷۰..... ۱-۴-۲ برابری جنسیتی و خشونت علیه زنان
- ۷۲..... ۲-۴-۲ منشور اروپایی زنان در شهر
- ۷۶..... ۵-۲ عوامل و موانع مرتبط با شکل گیری ایده و تحقق شهر دوستدار زن
- ۷۶..... ۱-۵-۲ مسایل زنان در برنامه های توسعه کشور
- ۷۹..... ۲-۵-۲ زنان و مدیریت شهری در ایران
- ۸۰..... ۳-۵-۲ سیاستگذاری های فرهنگی
- ۸۳..... ۴-۵-۲ جنبش ها، انجمن ها و سازمان های زنان

- بخش دوم: شهر دوستدار کودک ۸۶
- ۶-۲ معیارهای یک شهر دوستدار کودک ۸۷
- بخش سوم: جمع بندی نظری و مفهومی ۸۹

فصل سوم: روش شناسی پژوهش

- ۱-۳ مقدمه ۹۶
- ۲-۳ روش تحقیق ۹۶
- ۳-۳ نوع تحقیق ۹۸
- ۴-۳ تکنیک گردآوری اطلاعات ۹۸
- ۵-۳ زمان و نحوه جمع آوری اطلاعات ۱۰۱
- ۶-۳ جمعیت آماری، نمونه گیری و حجم نمونه ۱۰۲
- ۷-۳ تعریف مفاهیم تحقیق ۱۰۴
- شهر دوستدار زن ۱۰۴
- تیپ اجتماعی ۱۰۴
- پایگاه اقتصادی اجتماعی ۱۰۷
- ۸-۳ قابلیت اعتماد ۱۱۰
- ۹-۳ فنون مورد استفاده برای تجزیه و تحلیل داده ها ۱۱۱

فصل چهارم: یافته های پژوهش

- ۱-۴ مقدمه ۱۱۴
- ۲-۴ تحلیل یافته ها ۱۱۴

- مقوله اول: قوانین و هنجارها ۱۱۴
- مقوله دوم: مناسبات قدرت ۱۱۹
- ۱- بعد جنسیتی فضا: امنیت ۱۱۹
- عوامل موثر بر امنیت ۱۲۱
- ۲- مشارکت اجتماعی در زندگی شهری ۱۲۳
- الف) مشارکت در برنامه های فرهنگی اجتماعی شهرداری ۱۲۶
- استفاده از پتانسیل های زنان ۱۲۷
- لزوم رعایت چند نکته ۱۲۹
- ب) زنان به مثابه شهروندانی ایده پرداز ۱۳۲
- نیازسنجی در برنامه های شهری ۱۳۲
- رفع مانع بنیادین ۱۳۴
- ج) حضور زنان در سمت های مدیریت شهری ۱۳۴
- لزوم مدیریت زنان ۱۳۵
- مانع فرهنگی در مدیریت زنان ۱۳۷
- چشم انداز زنانه، نه چشم انداز یک زن ۱۳۹
- مقوله سوم: فیزیک و کالبد شهر ۱۴۱
- ۱- معابر و عناصر موجود در فضای شهری ۱۴۱
- الف) امنیت ۱۴۱
- عوامل کالبدی موثر بر امنیت ۱۴۴
- راهکارها ۱۵۱
- ب) سهولت دسترسی، محسوس اما مبهم ۱۵۲

- ۱۵۵..... - مادری، چشم اندازی متفاوت به شهر
- ۱۶۲..... (ج) زیبایی شهر، کانون توجه زنانه
- ۱۷۲..... ۲- حمل و نقل
- ۱۷۲..... الف) امنیت
- ۱۷۴..... - سایر مسایل و سختی ها
- ۱۷۷..... ب) سهولت
- ۱۷۹..... ۳- امکانات فراغتی
- ۱۸۲..... - پارک بانوان
- ۱۸۶..... - مشکلات فراغتی زنان شاغل
- ۱۸۷..... - مادران، گروهی با نیازهای ویژه
- ۱۸۸..... ۴- امکانات مربوط به کودکان
- ۱۹۱..... - مهمترین دغدغه زنان در تهران
- ۱۹۱..... - امنیت
- ۱۹۲..... - اشتغال
- ۱۹۲..... ۳-۴ پاسخ به پرسش های پژوهش
- ۱۹۳..... ۱-۳-۴ پاسخ پرسش اصلی پژوهش
- ۱۹۳..... الف- تهران امن (تأمین امنیت عینی و ذهنی)
- ۱۹۴..... ب- تهران راحت
- ۱۹۵..... پ- تهران فراغتی
- ۱۹۵..... ت- تهران زیبا
- ۱۹۶..... ث- تهران عادلانه (رعایت عدالت فضایی)

ج-تهران دوستدار کودک	۱۹۶
چ-تهران مشارکتی	۱۹۶
ح-تهران فعال	۱۹۷
۲-۳-۴ پاسخ به پرسش های فرعی پژوهش	۱۹۷

فصل پنجم: جمع بندی و نتیجه گیری

۱-۵ مقدمه	۲۰۰
۲-۵ بحث و نتیجه گیری	۲۰۰
۳-۵ پیشنهادهای کاربردی	۲۰۷
۴-۵ مشکلات پژوهشی	۲۰۷
۵-۵ پیشنهادهای پژوهشی	۲۰۸
فهرست منابع	۲۱۰
منابع فارسی	۲۱۰
منابع انگلیسی	۲۱۴
لینک و آدرس سایت های اینترنتی مورد استفاده	۲۱۵

فهرست تصاویر

تصویر شماره ۱) فضاهای متروک شهری	۱۴۳
تصویر شماره ۲) وسایل حمل و نقل عمومی	۱۴۷

۱۴۷تصویر شماره ۳) تنوع کاربری در پارک های شهری.....
۱۴۸تصویر شماره ۴) تنوع کاربری در پارک های شهری.....
۱۴۸تصویر شماره ۵) برگزاری نمایشگاه، تنوع کاربری غیر ضروری در فضاهای پراکنده.....
۱۵۰تصویر شماره ۶) روشنایی نامناسب فضاهای شهری.....
۱۵۰تصویر شماره ۷) روشنایی نامناسب فضاهای شهری.....
۱۵۴تصویر شماره ۸) سطوح نامناسب معابر.....
۱۵۵تصویر شماره ۹) سطوح نامناسب معابر.....
۱۵۷تصویر شماره ۱۰) موانع موجود در مسیرهای رفت و آمد.....
۱۵۷تصویر شماره ۱۱) موانع موجود در مسیرهای رفت و آمد.....
۱۶۰تصویر شماره ۱۲) سرویس های بهداشتی ناامن در پارک ها.....
۱۶۳تصویر شماره ۱۳) زیباسازی فضاهای شهری.....
۱۶۵تصویر شماره ۱۴) ترویج فرهنگ از طریق زیباسازی.....
۱۶۶تصویر شماره ۱۵) پاکیزگی و زیبایی در فضاهای شهری.....
۱۶۷تصویر شماره ۱۶) بناهای مخروبه و زیبایی شهر.....
۱۶۸تصویر شماره ۱۷) بناهای مخروبه و زیبایی شهر.....
۱۶۹تصویر شماره ۱۸) بناهای خیابان نواب.....
۱۷۳تصویر شماره ۱۹) دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی.....
۱۸۰تصویر شماره ۲۰) وسایل ورزشی پارک ها.....
۱۸۳تصویر شماره ۲۱) پارک بانوان.....
۱۸۹تصویر شماره ۲۲) وسایل بازی کودکان.....

فهرست جداول

- جدول شماره ۱) عناوین و اهداف برنامه های توانمندسازی بانوان در شهرداری تهران..... ۴۱
- جدول شماره ۲) تقسیم بندی عدالت فضایی از دیدگاه های متفاوت..... ۴۶
- جدول شماره ۳) نردبان مشارکتی مشارکت شهروندی از نظر ارنشتاین..... ۵۲
- جدول شماره ۴) ویژگی های اعضای نمونه پژوهش..... ۱۰۳
- جدول شماره ۵) ویژگی های اعضای نمونه از لحاظ معیارهای تیپ اجتماعی..... ۱۰۶
- جدول شماره ۶) ویژگی های اعضای نمونه از لحاظ معیارهای پایگاه اقتصادی و اجتماعی..... ۱۰۸

فهرست نمودارها

- نمودار شماره ۱) مقولات کلی و جزئی موجود در یافته های پژوهش..... ۱۰۱
- نمودار شماره ۲) ویژگی های تهران دوستدار زن از نظر زنان مصاحبه شونده..... ۱۹۳
- نمودار شماره ۳) همپوشانی و تفاوت نیازهای گروه های مختلف زنان..... ۲۰۵

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه

در سال ۱۸۰۰ تنها چهار شهر با جمعیت بیش از یک میلیون در جهان وجود داشته است، در حالی که در سال ۲۰۰۰ بیش از ۴۱۱ شهر میلیونی بوجود آمده که بیشتر مردم نیز در شهرهای بزرگ مشغول به زندگی هستند (شورت، ۱۳۹۰: ۱). این انقلاب شهری علاوه بر توزیع مجدد جمعیت جهان، تغییراتی اساسی در سازمان فضایی جامعه و سازمان اجتماعی فضا نیز ایجاد کرده است. افزایش جمعیت شهرنشین به معنای افزایش حضور مردم در فضاهای مختلف شهری و مواجهه آنان با امکانات و همچنین محدودیت ها و مشکلات مختلف شهری است. زندگی شهری مزایای بسیاری برای ساکنانش ایجاد می کند. چرا که اساسا زندگی شهری مبتنی بر خدمات، شبکه اجتماعی و منابع فرهنگی است و دستیابی به این موارد را نیز ممکن می سازد. اما در عمل شهرهای امروزی با مشکلات بسیاری نیز مواجه هستند. هرچند تفاوت بسیاری از نظر نوع و اندازه میان شهرهای مختلف جهان وجود دارد اما این مسایل هم در کشورهای توسعه یافته و هم در کشورهای در حال توسعه وجود دارد.

فضاهای عمومی شهری مکان هایی هستند که متعلق به عموم شهروندان بوده و باید دارای ویژگی های دموکراتیک بودن، قابل دسترسی برای همه گروه ها و آزادی عمل نسبی باشند (پرتویی، ۱۳۹۱: ۱۶). فضای شهری به منظور دستیابی به عدالت شهروندی باید بتواند محیطی امن، سالم، پایدار و جذاب برای همه شهروندان فراهم کند تا همه گروه های اجتماعی فارغ از محدودیت های سنی، جنسی، قومی و نژادی بتوانند از فضا و امکانات شهری استفاده کرده و در زندگی شهری مشارکت داشته باشند.

مطلوبیت یک فضای شهری بویژه در خصوص برخی از فعالیت ها، به میزان برداشت و ادراک نیازهای فرد استفاده کننده از فضا بستگی دارد (قرایی، ۱۳۹۱: ۱۸). یعنی وجود شرایطی برابر به منظور استفاده و بهره مندی افراد مختلف از فضاهای شهری، اهمیت بسیاری دارد. از این رو ممکن است گروهی از افراد، یک فضای شهری را مناسب و مطلوب ارزیابی کنند و گروهی دیگر نامناسب.

فضا به عنوان جنبه ای اساسی از فرهنگ مادی، بدان دلیل دارای اهمیت است که در تعریف جنسیت دارای نقشی اساسی است. در واقع فضا تعیین می کند چگونه زنان و مردان با یکدیگر همراه شوند و یا از هم تفکیک گردند. (زرین پناه و پورهاسمی، ۱۳۹۲: ۳۴). بعبارت دیگر فضاهای عمومی جنسیتی هستند. این فضاها هم انعکاسی از نحوه ساخته شدن و فهم جنسیت هستند و هم بر این فهم تاثیر می گذارند (غنام، ۱۳۹۲: ۳۹). در فضاهای شهری مردان آزادی بیشتری در رفت و آمد و دسترسی به فضاهای عمومی دارند. در حالی که زنان به دلایلی از جمله نحوه پوشش و ویژگی های جسمانی متفاوت دارای محدودیت بیشتری بوده و فعالیتشان در فضاهای شهری محدود به زمان های خاصی است. چنانچه با

نگاهی به زندگی زنان در می‌یابیم که نوع ارزش‌ها، باورها، قوانین، سنت‌ها، تعاملات و مناسبات حاکم بر زندگی شهرنشینان، باعث می‌شود مسایل و مشکلات بصورت یکسان بر زندگی زنان و مردان اثر نگذارد. شواهد بسیاری در رشته‌های مختلف علمی نشان می‌دهد که زنان و مردان، فضای زندگی خود را بصورت یکسان درک و تجربه نمی‌کنند. امروزه نیز آگاهی عمومی درباره واکنش‌های متفاوت زنان و مردان به ساختار مکانی افزایش یافته است. نظریه‌های شهری سنتی دارای تمایزهای متعددی مانند تمایز میان بخش دولتی و بخش خصوصی، شهر و حومه شهر، کار و خانه، تولید و بازتولید هستند. در هر کدام از این دوگانه‌ها فرض بر این است که محیط‌های دوم تنها به زنان تعلق دارند. این محیط‌ها بطور خاص مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند. در عوض فضاها و مکان‌های بخش اول که محیط‌های مردانه به حساب آمده‌اند، همواره موضوع نظریه‌پردازی و تحلیل بوده‌اند (مک‌داول، ۱۳۹۲: ۸-۱۰).

در واقع جامعه، همواره زنان را بعنوان مادر، خانه‌دار و نهایتاً دارای مشاغل پاره‌وقت در نظر گرفته است. چنین نگرشی به زنان و نقش آنان این دیدگاه را القا کرده است که فعالیت زنان محدود به اطراف خانه است (خاتم، ۱۳۸۷: ۳۱۱). به استناد منابع تاریخی، در کمتر از یک قرن پیش، زن شهری ایرانی موجودی منزوی بود که در محافل و مجالس عمومی حضور نداشت و یا حضور وی مشروط به بودن در کنار یک مرد بود (رحمت‌آبادی، ۱۳۸۷: ۹۶). اما تحولات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی رخ داده در دنیای امروز، زمینه‌ساز افزایش حضور زنان در محیط‌ها و فضاها متنوع شهری شده است. بطوری که حتی می‌توان از زنانه شدن فضا در زندگی معاصر یاد کرد، که اشاره به حضور زنان در فضاهای مختلف تجاری، فراغتی و آموزشی و تلاش آنان برای رمزگذاری و رمزگشایی از فضاها دارد (فاضلی، ۱۳۹۲: ۲۱). علاوه بر این، واقعیت این است که زنان نیاز بیشتری به فضای مناسب‌تر شهری حتی در چارچوب نقش‌های حمایتشان دارند. زنان خانه‌دار علاوه بر فعالیت‌های خانه‌داری با محیط‌های مختلف مانند بانک‌ها، اداره‌های بیمه، خدمات و مغازه‌ها و فروشگاه‌ها مواجه هستند. زنان به دلیل داشتن نقش حمایتی در خانواده، و بعضاً اشتغال در بیرون از خانه، مواجهه‌های متعدد و متفاوتی را با محیط شهری تجربه می‌کنند. اگر مردان در روزهای عادی تنها برای رفت و آمد به محل کار، فضاها و امکانات شهری را مورد استفاده قرار می‌دهند، زنان اغلب برای رفتن به خرید، همراهی بچه‌ها تا مدرسه و یا خانه، بردن بچه‌ها به مراکز درمانی و آموزشی و رفتن به محل کار با فضای شهری در تماس هستند همه این وظایف، زنان را با فضای شهری در سطحی وسیع مواجه می‌سازد و آنان را به فراسوی اطراف خانه می‌برد. علاوه بر این وظایف، زنان شاغل نیز با مسئولیت‌های کاری و نیازهای خانوادگی در کنار مسایل شهری مانند ترافیک، حمل و نقل، توزیع نامناسب کاربری زمین و امنیت روبرو هستند. بنابراین با توجه به تفاوت بیولوژیک زنان و مردان و نیز نقش‌های متفاوت این دو در زندگی اجتماعی و خانوادگی، نوع و نحوه استفاده زنان از فضای شهری در بسیاری از موارد متفاوت از مردان است. بعبارت دیگر زنان و مردان شهر را بواسطه عواملی مانند

مالکیت مسکن، استفاده از حمل و نقل عمومی، تحرک و جابجایی، فضاهای کاری و مسئولیت های مراقبتی و خانگی، به نحو متفاوتی تجربه می کنند (Jarvis et al, 2009). زنان دارای ویژگی های بیولوژیک، مسئولیت ها و چشم انداز متفاوتی هستند که نوع ارتباطشان با فضا را تحت تاثیر قرار می دهد (تمدن، ۱۳۸۷: ۲۱). در واقع زنان تسهیلات خاصی را از فضا انتظار دارند که متناسب با خصوصیات جسمی و نیازهای عاطفی و روحیشان باشد و زندگی روزمره و فعالیت هایشان را تسهیل نماید.

این در حالی است که شهر بطور کلی چه در کشور ما و چه در سایر کشورها توسط مردان بوجود آمده و شروع شهرسازی توسط مردان بوده است. عموماً شهرها مسایل زنان را کمتر در نظر گرفته اند (اعتماد، ۱۳۸۷: ۷۱). در واقع عموماً برنامه ریزی های شهری و تدارک امکانات فضایی از منظر مردانه صورت گرفته و تصور می شود همه شهروندان فارغ از قیود سنی و جنسی به یک میزان از این برنامه ها منتفع می گردند. البته این بدان معنا نیست که شهرها و کلان شهرها مشکلی برای مردان ندارند. مشکلات متعدد شهری مانند ترافیک، آلودگی هوا و استفاده از تسهیلات و خدمات شهری مسایلی عام هستند که هم زنان و هم مردان را درگیر می سازند. اما عموماً مسایل و مشکلات شهری برای اقشار آسیب پذیر بیشتر و گسترده تر است و زنان در برخی جهات نسبت به مردان آسیب پذیرتر هستند. هرچند ممکن است در یک شهر امکانات فضایی چندان توسعه یافته ای برای هیچ کس - فارغ از مرد یا زن بودن - وجود نداشته باشد، اما مسأله این است که همان فضاها و امکانات نه چندان پیشرفته موجود، عموماً برای مردان آسان تر قابل استفاده اند و چه بسا زنان به دلیل داشتن تفاوت های بیولوژیکی و اجتماعی از برخی فضاها بطور خودبخودی حذف شوند. بعنوان مثال در کلان شهری مانند تهران که شهروندان با دشواری های متعدد زندگی شهری مانند ترافیک، آلودگی هوا، دوری مسافت ها، دشواری های حمل و نقل عمومی، ناامنی برخی فضاها و معابر و ... مواجه هستند، عمدتاً زنان دشواری های مذکور را بطور مضاعفی متحمل می شوند. بعنوان مثال وسیله نقلیه ای مانند مترو، علی رغم داشتن ازدحام بسیار جمعیت، برای مردان و گروهی از زنان قابل استفاده است، اما زنی باردار و یا مادری با فرزند کوچک، عملاً امکان استفاده از چنین وسیله حمل و نقلی را ندارد. مثال دیگر مربوط به مسأله امنیت است که در تحقیقات بسیار متعددی مورد توجه و ارزیابی قرار گرفته است. بعنوان نمونه پایین بودن سطح امنیت در شب، سبب ناامنی برخی ایستگاه های اتوبوس شده و امکان ایستادن زنان در این ایستگاه ها و استفاده از این وسیله حمل و نقل را از آنان سلب می کند. علاوه بر این دوری مسافت ها و عدم دسترسی آسان به وسایل حمل و نقل عمومی در برخی مناطق، در کنار پایین بودن میزان امنیت عینی و ذهنی زنان در شهر، از جمله عواملی است که باعث می شود زنان در بسیاری از موارد امکان اشتغال را از دست بدهند. نمونه های متعددی را می توان بیان نمود که نشان می دهد چگونه زنان به دلایل مختلف از بهره مندی از

برخی فضاها و یا امکانات شهری محروم شده و یا استفاده آنان با مشقت و عدم سهولت بیشتری نسبت به مردان همراه است.

اشاره به مصادیق کالبدی بدین معنا نیست که تفاوت تجربه زنان و مردان در شهر محدود به فیزیک و کالبد شهر است. زنان و مردان شهری در عرصه های مختلف اقتصادی، اشتغال و استخدام، آموزش، حقوق و قوانین، مشارکت سیاسی و اجتماعی، بهداشت و سلامت و سایر امور در زندگی شهری در وضعیت متمایزی به سر می برند. به بیان دیگر زندگی شهری زمینه ساز بروز تبعیض های متنوعی است که عموماً به زیان زنان است. لازمه تحقق یک جامعه عدالت محور نیز رفع نیاز همه شهروندان در سطحی برابر است. مفهوم عدالت به معنای ایجاد تعادل و برابری به نفع گروه هایی است که در شرایط یکسان زمانی و مکانی، نسبت به دیگران فرصت محدودتری در استفاده از امکانات دارند. این موضوع از منظر حقوق شهروندی نیز قابل تأمل است. در طول تاریخ عوامل مختلفی باعث شده است عدالت در حقوق شهروندی از بین برود. یکی از این عوامل جنسیت بوده است. شهروندی مفهومی جنسیتی است و زن و مرد ارتباط متفاوتی با این مفهوم دارند. در واقع زنان همواره به لحاظ شهروندی وضعیت نامساعدتری داشته اند.

حقوق شهروندی زنان در مقایسه با مردان، به دلیل جنس و جسم خاص و متفاوت زنان و همچنین آسیب های وارد شده بر آنان، از اهمیت بالاتری برخوردار است. در بسیاری از جوامع از جمله در کلان شهر تهران، برخی از حقوق شهروندی زنان خواسته یا ناخواسته نقض می شود (رضوانی دهاقانی، ۱۳۹۱: ۱۳).

ایده و مفهوم شهر دوستدار زن حاصل تلاش برای حل مسایل و مشکلات زنان و ارتقا و بهبود وضعیت آنان در زندگی شهری است. این مفهوم چند سالی است در کنار مفاهیم شهر دوستدار کودک و شهر دوستدار سالمند در سایر کشورها و بویژه کشورهای توسعه یافته مورد توجه قرار گرفته است. شهر دوستدار زن در مفهومی وسیع اشاره به شهری مطلوب و مناسب زندگی اجتماعی زن در ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی، حقوقی و کالبدی دارد. هدف از ایجاد شهر دوستدار زن، ایجاد فضا و امکاناتی در شهر و ابعاد مختلف زندگی شهری است که فعالیت زنان در شهر را تسهیل کرده و زندگیشان را درون فضای شهری آسان تر کند. این مفهوم عنوان اصلی پروژه ها و برنامه های متعددی است که در بسیاری از جوامع با هدف ایجاد تحول مثبت در زندگی شهری زنان تهیه و اجرا شده است. بنابراین همراه با توسعه راهبردها و رویکردهای جدید فرایند تصمیم گیری، هدف برنامه ریزان و مدیران شهری این است که نیازهای زنان را برطرف کنند و مشارکت کامل آنان را در فرایند شکل دادن به فضا به عنوان شهروند کامل، تضمین کنند. علی رغم توسعه این مفهوم در برخی کشورها مفهوم شهر دوستدار زن هنوز در ایران مصطلح نشده است. هرچند پژوهش های مختلفی در مورد مسایل شهری زنان انجام شده است اما تاکنون پروژه و طرح

مشخصی تحت این عنوان در ایران وجود نداشته است. بنابراین هدف ما در این پژوهش پرداختن به این مفهوم و ارائه برخی از معیارها و شاخص های یک شهر دوستدار زن است.

۱-۲ بیان مساله

از دهه ۱۹۸۰ به بعد جامعه شناسی و نظریه اجتماعی در حوزه مطالعات شهری درگیر نوعی تحول به نام چرخش فضایی^۱ شده است. در این چرخش تلاش نظریه پردازان و صاحب نظران اجتماعی، این بوده است که به شیوه های مختلف نشان دهند چگونه میان مناسبات اجتماعی و فضاهای شهری رابطه ای دوسویه و دیالکتیک برقرار است. بدین معنا که مناسبات اجتماعی شکل دهنده فضا و فضا، شکل دهنده مناسبات اجتماعی است. می توان ردپای این تحول فضایی را در کار نظریه پردازان کلاسیک مانند دورکیم و نظریه پردازان مکتب شیکاگو مانند لوفور جستجو کرد. شاید بتوان گفت مسأله کلیدی کنونی نظریه اجتماعی، تبیین همین موضوع یعنی رابطه میان فضا و مناسبات اجتماعی است. این موضوع شاخه های متعددی دارد. یکی از شاخه های مهم آن، تبیین نسبت میان فضاهای شهری و گروه های اجتماعی مانند زنان، جوانان، اقوام و خرده فرهنگ های دیگر است. البته نه تنها جامعه شناسی بلکه تمام حوزه های علوم اجتماعی شامل انسان شناسی، روان شناسی اجتماعی، تاریخ، اقتصاد و مطالعات فرهنگی به نوعی درگیر بحث درباره مناسبات فضا و گروه های اجتماعی هستند.

هدف پژوهشگر در این تحقیق پرداختن به یکی از موضوعات اصلی در نظریه اجتماعی شهر یعنی مناسبات میان فضای شهری و زنان در جامعه ایران با توجه به نظرات و ایده های زنان است. مسأله زن نیز مانند مساله مناسبات میان فضاهای شهری و مناسبات اجتماعی، معمایی میان رشته ای است که هر کس متناسب با منافع و علایق و رویکرد فکری اش بدان پرداخته است. در این تحقیق پژوهشگر بعنوان کسی که تمرین جامعه شناسی می کند قصد دارد از منظر جامعه شناسانه به مناسبات میان زن و فضا و زندگی شهری بپردازد. بنابراین این مسأله برای پژوهشگر تنها مساله ای حرفه ای یا تحصیلی نیست. بلکه بخشی از هویت و هستی اش به شمار می رود. پژوهشگر این تحقیق بعنوان زن ایرانی مسلمان شهرنشین دارای تجربه ای نزدیک، همدلانه و عمیق از مناسبات فضا و زندگی شهر و زن بودن یا مسأله زن در جامعه ایرانی است. زندگی شهری فرصت ها و محدودیت های بسیاری را برای زن ایرانی ایجاد کرده است. بنابراین هدف از این پژوهش ارائه درکی عمیق تر و مفهومی از خواست ها و علایق و همچنین مشکلات زنان در زندگی شهری و دستیابی به برخی از ویژگی ها و معیارهایی است که یک شهر را دوستدار زن می سازد. به نظر می رسد زنان در زندگی شهری، علی رغم داشتن ویژگی های فیزیولوژی و برخی ویژگی

^۱ Spatial shifts

های اجتماعی مشترک، بنا بر جایگاهشان در ساختار اقتصادی و اجتماعی جامعه و بنابراین منطقه سکونت و رفت و آمد و همچنین امکانات در دسترسشان، تجربه و احساس یکسانی از ابعاد مختلف زندگی شهری نخواهند داشت. علاوه بر این نگرش ها و ایده های زنان نسبت به چیستی و چگونگی یک شهر مطلوب، تا حد زیادی متاثر از ارزش ها، اعتقادات و باورهای کلی آنان در زندگی شخصی و اجتماعیشان است. نمود ظاهری این مجموعه ارزشی را می توان در تیپ اجتماعی زنان ملاحظه کرد. بنابراین در پژوهش پیش رو به منظور دستیابی به طیف متنوعی از ایده ها، اکتشاف ویژگی ها و معیارهای شهر دوستدار زن براساس تجربیات زنان متعلق به پایگاه ها و تیپ های مختلف اجتماعی خواهد بود. بخشی از این تجربه ها طبیعتاً معطوف به محدودیت ها، چالش ها و نیازهایی است که زنان در جامعه شهری امروز ایران دارند و بخشی دیگر از این تجربیات معطوف به فرصت ها، امکانات و زمینه هایی است که زنان در فضای شهری برای بهبود و ارتقای زندگی خود بدست آورده اند. این چالش ها و فرصت ها در ابعاد مختلف کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی زندگی شهری زنان وجود دارد.

انتخاب مفهوم شهر دوستدار زن به جای اصطلاحی مانند جامعه دوستدار زن به دو دلیل است. نخست آنکه امروزه شهرنشینی شیوه غالب سکونت را تشکیل می دهد. بطوری که امروزه بیش از نیمی از مردم جهان ساکن شهرها هستند. علاوه بر این بسیاری از مسایل و مشکلات و در عین حال فرصت ها و امکاناتی که پیش روی زنان قرار دارد، ناشی از زندگی شهری و زاینده حضور در فضاهای شهری است. بطوری که حتی می توان گفت زنان ساکن شهرها و بویژه کلان شهرها با مسایلی مواجه اند، که خاص آنان بوده و متفاوت از مسایل زندگی زنان غیر شهری است. هرچند میان مسایل این دو گروه همپوشانی هایی نیز وجود دارد.

بنابراین مساله اصلی ما در این تحقیق مطالعه تجربه زنان در فضاهای شهری با تکیه بر مفهوم شهر دوستدار زن است. در واقع پرسش اساسی ما این است که اگر از منظر زنان به فضا و زندگی شهری بنگریم، شهر دوستدار زن در ایران (با تاکید بر تهران) باید دارای چه ویژگی ها و معیارهایی باشد؟

ایده شهر دوستدار زن در فضای ایرانی با مفهوم دیگری یعنی شهر دوستدار کودک دارای پیوند و نزدیکی است. چرا که همچنان معمولاً مسئولیت نگهداری و مراقبت از بچه ها با مادران است. بنابراین فضا و زندگی شهری دوستدار زن باید امکانات و نیازهای کودکان را نیز مورد توجه قرار دهد. منظور از شهر دوستدار کودک، شهری است که فضاها و شرایطش متناسب با نیازها و علایق و شرایط رشد کودکان و نوجوانان باشد. بنابراین در این پژوهش می کوشیم تا ایده شهردوستدار زن را با اشاره ای به شهر دوستدار کودک دنبال کنیم.

۱-۳ اهداف پژوهش

مهمترین هدف پژوهش حاضر، طرح مفهوم و ایده شهر دوستدار زن، بعنوان ایده ای نوین در حوزه مطالعات شهری است. هدف از طرح این مفهوم، پرداختن به تجربیات جهانی موجود در این زمینه و شناسایی برخی معیارهای شهر دوستدار زن از نظر گروهی از زنان، تقویت روند و جایگاه مطالعات جنسیت در مطالعات شهر و فضا است. هدف پژوهشگر در این تحقیق با طرح مفهوم همه جانبه شهر دوستدار زن، نشان دادن مجموعه ای از مشکلات و مسایل پیش روی زنان در زندگی شهری است. بعبارت دیگر هدف این پژوهش بیان این نکته است که برخلاف تفکر قالب در پژوهش های مربوط به حوزه زنان و شهر، مساله زنان در شهر تنها امنیت نیست. بنابراین در گام اول، هدف این پژوهش کمک به غنای مفهومی و نظری مطالعات جنسیت و فضا است. علاوه بر این، هدف ما زمینه سازی و فراهم آوردن اطلاعاتی پایه ای و مقدماتی برای طراحی و اجرای برنامه های شهر دوستدار زن و تلاش برای بهبود و ارتقای وضعیت زنان در زندگی شهری است. هدف غایی پژوهش پیش رو افزایش حضور و مشارکت زنان در جنبه ای مختلف زندگی اجتماعی شهری از طریق تسهیل حضور و فعالیت های آنان، و بنابراین دستیابی به سطح بالاتری از توسعه یافتگی اجتماعی است.

۱-۴ پرسش اصلی پژوهش

- زنان ساکن تهران چه معیارها و ویژگی هایی را برای دوستدار زن شدن تهران بیان می کنند؟

۱-۵ پرسش های فرعی

- زنان دارای تیپ های مختلف اجتماعی چه معیارها و ویژگی هایی را برای دوستدار زن شدن تهران بیان می کنند؟
- زنان متعلق به پایگاه های مختلف اقتصادی و اجتماعی چه معیارها و ویژگی هایی را برای دوستدار زن شدن تهران بیان می کنند؟

۱-۶ ضرورت و اهمیت

مسأله این پژوهش و پرداختن به آن از چند جنبه دارای اهمیت است. نخستین جنبه اهمیت آن، ضرورت علمی است. این پژوهش به دلیل نوین و بدیع بودن دارای ضرورتی علمی است. چرا که علی رغم رواج